

Ministerul Educației și Cercetării
Universitatea “Lucian Blaga”, Sibiu
Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna”

Demnitatea omului în contextul ecumenic actual din perspectiva
teologiei ortodoxe:

Sf. Grigorie de Nyssa și Pr. Dumitru Stăniloae

-rezumat-

Conducător doctorat:

Dr. Stefan Andreas Tobler

Doctorand:

Ciprian Mocanu

Sibiu 2013

Cuprins:

1. Introducere _____ p. 2

Prima parte: Actualitatea temei de cercetare _____ p. 4

1. Bazele doctrinei sociale ale Bisericii Ortodoxe Ruse
– o scurtă incursiune _____ p.6

Relația dintre Stat și Biserică _____ p. 7

Credința și libertatea conștiinței _____ p. 9

Legea, libertatea voinței și drepturile omului _____ p. 9

2. Viziunea Bisericii Ortodoxe Ruse referitoare la demnitatea umană
în anii premergători documentului publicat în 2008

2.1 Drepturile omului și valorile morale _____ p. 12

2.2 Demnitatea umană și valențele ei _____ p. 14

Valoare vs. Demnitate _____ p. 14

Demnitate vs. Libertate _____ p. 16

3. Bazele învățaturii Bisericii Ortodoxe Ruse referitoare la demnitate,
libertate și drepturile omului

3.1 Introducere _____ p. 18

3.2 Demnitatea umană, categorie religioasă și morală _____ p. 19

3.3 Libertatea alegerii și libertatea față de rău _____ p. 20

3.4 Drepturile omului în concepția creștină și în viața societății _____ p. 21

Partea a doua: Reacții și percepții teologice asupra viziunii ortodoxe rusești

1. Documentul GEKE: Drepturile omului și moralitatea creștină _____ p. 24

Drepturile omului și moralitatea _____ p. 25

Libertate și responsabilitate _____ p. 26

2. Alte reacții ale teologiei protestante _____ p. 26

Documentul rus și contextul în care a apărut _____ p. 27

Sensul dublu al conceptului de demnitate umană _____ p. 28

Sensul dublu al liberului arbitru _____ p. 29

3. Reacțiile teologilor catolici _____ p. 30

4. Reacții asupra temei în teologia ortodoxă _____ p. 31

5. Alte reacții _____ p. 38

6. Demnitatea umană în contextul ecumenic actual: necesitatea cercetării _____ p. 43

Chipul lui Dumnezeu și demnitatea omului _____ p. 43

Libertatea alegerii și libertatea față de rău _____ p. 46

Întrebări asupra temei _____ p. 49

Partea a treia: Sf. Grigorie de Nyssa: perspectivă dogmatică

1. Sf. Grigorie de Nyssa: scurtă incursiune biografică	p. 52
1.1 Lista scrierilor Sf. Grigorie de Nyssa	p. 53
1.2 Tratarea antropologiei Sf. Grigorie de Nyssa în literatura de specialitate	p. 54
2. Antropologia Sf. Grigorie de Nyssa	p. 56
2.1 Chipul lui Dumnezeu din om: privire generală	p. 56
2.2 Natura chipului divin	p. 63
2.2.1 Semnificații teologice ale chipului	p. 63
<i>Nepătimirea (ἀπάθεια)</i>	p. 64
<i>Incoruptibilitatea (ἀφθαρσία)</i>	p. 66
<i>Îndrăzneala filială (παρρησία)</i>	p. 66
2.2.2. Elementele chipului lui Dumnezeu	p. 67
a. Rațiunea	p. 67
<i>Rațiunea, principiu autoritar al trupului</i>	p. 69
b. Libertatea	p. 76
<i>Libertatea umană: privire generală</i>	p. 76
<i>Libertatea desăvârșirii</i>	p. 77
<i>Libertatea, realitate imutabilă</i>	p. 79
2.3 Afectele	p. 83
2.4 Chipul lui Dumnezeu: realitate imutabilă?	p. 87

Partea a patra: Sf. Grigorie de Nyssa: implicații morale

1. Simțuri vs. rațiune și virtute	p. 92
2. Caracterul dinamic al chipului	p. 96
3. <i>ἐπέκτασις</i> : dinamismul constant și ascendent al chipului	p. 101
3. Moralitatea: formă de comportament social și ca viața profund spirituală	p. 107
4. Conotațiile vieții creștine, expresii ale dinamismului chipului divin din natura umană	p. 112

Partea a cincea: Elemente de antropologie în teologia pr. Dumitru Stăniloae: perspectivă dogmatică

1. Scurtă schiță biografică a pr. Dumitru Stăniloae	p. 117
1.1. Câteva repere din activitatea teologică a pr. Dumitru Stăniloae	p. 119
1.2. Tratarea antropologiei pr. Dumitru Stăniloae în literatura de specialitate	p. 120
2. Elemente de antropologie în teologia pr. Dumitru Stăniloae: perspectivă dogmatică	p. 122
2.1 Sufletul, elementul spiritual al naturii umane	p. 122
2.2 Chipul divin, amprentă a lui Dumnezeu în sufletul omului	p. 124

- 2.2.1. Rațiunea, element al chipului divin din om _____ p. 127
Rolul rațiunii în raport cu creația văzută _____ p. 128
Rolul rațiunii în raport cu propria persoană _____ p. 130
- 2.2.2. Libertatea, element al chipului divin din om _____ p. 133
Libertate și responsabilitate _____ p. 135
Lipsa responsabilității conduce la subminarea libertății? _____ p. 138
3. Caracterul personalist și comunitar al chipului divin _____ p. 142
Comuniunea interpersonală, expresie a identității de natură umană _____ p. 143
Lumea văzută și trupul omului, factori ai comuniunii interumane _____ p. 145
Comuniunea umană, expresie a responsabilității interpersonale _____ p. 147
Comuniunea, expresie a necesității ființiale de comunicare a persoanei umane _____ p. 149
4. Deosebirea dintre chip și asemănare _____ p. 152
5. Rațiunea și libertatea, aspecte de bază în asemănarea omului cu Dumnezeu _____ p. 155
6. Lipsa asemănării cu Dumnezeu presupune dispariția chipului divin din om? _____ p. 161

Partea a șasea: antropologia pr. Dumitru Stăniloae: implicații morale

1. Caracterul dinamic al chipului divin din om în raport cu creația văzută și cu întreaga natură umană _____ p. 165
- 1.1 Dinamismul chipului divin din om în raport cu creația văzută _____ p. 165
- 1.2 Dinamismul chipului divin din om în raport cu natura umană creată _____ p. 169
2. Este moralitatea vieții o expresie a dinamismului chipului divin din om? _____ p. 171
3. Antropologia pr. Dumitru Stăniloae: o privire analitică _____ p. 178
- 3.1 Caracterul rațional și liber al creației _____ p. 178
- 3.2 Raționalitate, libertate și responsabilitate _____ p. 181
Responsabilitatea față de Dumnezeu _____ p. 182
Responsabilitatea față de semenii _____ p. 182
Responsabilitatea față de creație _____ p. 183
- 3.3 Comuniunea: notă esențială a naturii umane și expresie a dinamismului chipului divin din om _____ p. 185
- 3.4 Chipul divin din natura umană: implicații la nivel uman și cosmic _____ p. 187

Partea a șaptea: O privire de ansamblu asupra temei de cercetare

1. Elementele constitutive ale chipului divin _____ p. 192
Există în constituția chipului divin elemente care se pot pierde? _____ p. 195

2. Se poate vorbi în Ortodoxie despre o distrugere a liberului arbitru în cazul abuzului de libertate și al alegerilor imorale? _____ p. 197
2. În ce măsură prezența chipului lui Dumnezeu din om este condiționată de moralitatea persoanei umane? _____ p. 200
Imoralitatea vieții și (in)existența chipului divin din om _____ p. 202
4. Se poate vorbi în teologia ortodoxă despre o manifestare dinamică a chipului lui Dumnezeu din om? Este dimensiunea etică o expresie a dinamismului? _____ p. 205

Concluzii finale

<i>Chipul divin, ancoră a demnității veșnice a persoanei umane</i> _____	p. 211
<i>Existența chipului divin din natura umană</i> _____	p. 213
<i>Libertatea de alegere</i> _____	p. 215
<i>Trupul și sufletul sunt înzestrate cu aceeași demnitate</i> _____	p. 216
<i>O apreciere a documentului GEKE</i> _____	p. 219
<i>O perspectivă de viitor a cercetării</i> _____	p. 223

1. Introducere

O privire retrospectivă asupra secolelor care au trecut în istoria omenirii desemnează societatea în care trăim drept o realitate aflată într-o perpetuă mișcare și transformare. În raport cu aceste aspecte, Biserica și-a exprimat mereu doctrina ei religioasă, în încercarea de a oferi o viziune cât mai echilibrată asupra persoanei umane, înțeleasă de către teologie nu doar ca un actor social și politic ci mai ales ca un personaj invitat la o comuniune veșnică cu Dumnezeu. În acest context, percepția exprimată în mod oficial de către Biserica Ortodoxă Rusă referitor la libertățile promovate prin conținutul drepturilor omului, acordul pe alocuri parțial venit din partea teologiei protestante și catolice precum și neclaritățile reclamate în discursul teologic ortodox rus reprezintă aspecte care necesită o atenție deosebită.

2. Actualitatea temei de cercetare

În prima parte a lucrării, am realizat o prezentare a temei de cercetare în raport cu percepția fiecărei confesiuni implicate în această dezbatere. Pentru Biserica Ortodoxă Rusă, noțiunea drepturilor omului se axează pe existența demnității umane, care, la rândul ei este înțeleasă, în mod deosebit, prin intermediul stării de moralitate a naturii umane. Din acest motiv, Patriarhul Kyrill este de părere că libertatea naturii umane, ca expresie a libertății lui Dumnezeu, își îndeplinește rolul ei autentic numai atunci când decide în favoarea moralității. În contrast cu acest aspect, legile Statului care se axează pe autonomia morală reprezintă forme indirecte de promovare a păcatului. Tocmai din acest motiv, Biserica Ortodoxă Rusă crede că este absolut necesară asocierea libertăților și a drepturilor cu moralitatea fără de care aspecte ca libertatea, democrația, drepturile omului sau demnitatea umană își pierd valoarea și se pot transforma chiar în opusul lor.

Noțiunea de demnitate umană, axată pe existența chipul lui Dumnezeu din om, modul în care această temă este interpretată precum și consecințele care reies din aceste aspecte în viziunea fiecărei confesiuni implicate în această dezbatere, reprezintă esența primei părți a lucrării de față. În concepția Bisericii Ortodoxe Ruse exprimată până în anul 2008, demnitatea naturii umane reprezintă o categorie morală, un rezultat al vieții morale care pornește de la existența chipului divin din natura umană, ca valoare intrinsecă și veșnică a persoanei umane: *“Valoarea este ceva dat, demnitatea este ceva ce trebuie câștigat”*.

După anul 2008, teologii ruși reformulează terminologia referitoare la demnitatea naturii umane renunțând la diferența dintre valoare și demnitatea naturii umane și susținând că demnitatea omului se axează în mod deosebit pe existența chipului divin din natura umană, care se păstrează neșters, chiar și după căderea în păcat a protopărinților. Cu toate acestea, starea de demnitate a omului este asociată în mod direct unei vieți morale, în care fiecare om depune eforturi personale pentru a depăși păcatul și a atinge puritatea și virtutea. În egală măsură, Ortodoxia rusă susține că libertatea naturii umane capătă valoare iar omul demnitate atunci când persoana umană alege săvârșirea binelui și refuză înfăptuirea răului. În caz contrar, starea de imoralitate a naturii umane conduce la pierderea demnității și la dispariția libertății (cap. 1.5, 3.3.).

În percepția mea, aspectele care au condus la reacția venită din partea celorlalte confesiuni creștine sunt motivate de lipsa de claritate, de constanță și pe alocuri de coerență, în expunerea viziunii Bisericii Ortodoxe Ruse referitoare la noțiunea de demnitate umană și la elementele care o formează. Terminologia neclară referitoare la structura chipului lui Dumnezeu din om precum și condiționarea existenței chipului divin și a liberului arbitru de starea de moralitate a persoanei umane au condus la reacții vehemente în spațiul ecumenic.

3. Reacții și percepții teologice asupra viziunii ortodoxe rusești

În partea a doua a acestei lucrări sunt expuse diferite reacții pe care celelalte confesiuni creștine le-au avut la punctul de vedere al Bisericii Ortodoxe Ruse. Prima reacție a venit din partea Uniunii Bisericilor Evanghelice din Europa (GEKE) care a emis un document în anul 2009, prin care își exprimă numai acordul parțial cu teologia rusă. În viziunea GEKE, demnitatea naturii umane se axează pe crearea omului de către Dumnezeu și pe înzestrarea acestuia cu chipul Său, motiv pentru care faptele săvârșite sunt irelevante în stabilirea demnității fiecărei persoane în parte (3.1). Demnitatea naturii umane reprezintă un Tabu, care nu trebuie condiționat de starea morală a naturii umane și care stă la baza instituției seculare a drepturilor omului, drepturi percepute ca norme sociale de conviețuire într-o societate pluralistă, în continuă schimbare și nicidecum ca set de legi dedicate desăvârșirii spirituale a naturii umane (3.2).

Pentru unii dintre reprezentanții teologiei catolice, condiționarea existenței chipului divin – și implicit a demnității naturii umane – de starea de moralitate a omului reprezintă aspecte care trebuie evitate, mai ales datorită faptului că punctul de vedere al Bisericii Ortodoxe Ruse este clar în acest sens. Pentru alții, punctele de vedere exprimate de teologii ruși referitoare la conținutul drepturilor omului reprezintă o dovadă veritabilă a lipsei de viziune, singura lor încercare fiind aceea de a-și impune exigențele specifice teologiei și tradiției lor în raport cu o temă atât de importantă(3.3).

Pentru unii teologi ortodocși greci, drepturile omului reprezintă o modalitate deosebit de importantă prin intermediul căreia Ortodoxia ar putea sa-și aducă aportul asupra unei teme atât de centrale pentru umanitate.

Pentru teologia ortodoxă românească, chipul divin din natura umană fundamentează teologic și ontologic demnitatea fiecărei persoane. Demnitatea omului nu este o realitate condiționată ci este un dar și un dat divin, care nu poate fi limitat sau distrus de nimeni și nimic, nici măcar de moartea trupului. Însă, dacă darul chipului divin din natura umană este comun tuturor oamenilor, asemănarea cu Dumnezeu (la nivel etic) se realizează numai de cei care rămân în comuniune cu El. Prin urmare, demnitatea etică este înțeleasă ca o completare a demnității ontologice a naturii umane.

Întrebările care au condus analiza temei de față sunt următoarele:

1. Care sunt, în teologia ortodoxă, elementele constitutive ale chipului lui Dumnezeu din natura umană? Există în constituția chipului elemente care se pot pierde?
1. Se poate vorbi în Ortodoxie despre o distrugere a liberului arbitru în cazul alegerilor imorale?
2. În ce măsură prezența chipului lui Dumnezeu din om este condiționată de faptele morale sau imorale ale unei persoane umane?
3. Se poate vorbi în teologia ortodoxă despre o manifestare dinamică a chipului lui Dumnezeu din om? Este dimensiunea etică o expresie a dinamismului?

Analiza acestor neclarități va fi realizată prin prisma viziunii antropologice a Sf. Grigorie de Nyssa și a pr. Dumitru Stăniloae. Motivul pentru care am ales să consult antropologia

Sf. Grigorie de Nyssa este dat de faptul că percepția acestui autor este folosită drept argument în expunerea teologilor ortodocși ruși și pentru că viziunea Sf. Grigorie de Nyssa este reprezentativă pentru antropologia ortodoxă. Hotărârea de a consulta și viziunea pr. Dumitru Stăniloae a fost motivată de autoritatea teologică recunoscută a pr. profesor în spațiul teologic și ecumenic; în același timp, pr. Dumitru Stăniloae face parte din contextul cultural și din teologia ortodoxă românească, aspect care poate aduce o contribuție substanțială la tema de cercetare, prin asemănările tradiționale și spirituale dintre Ortodoxia românească și Ortodoxia rusească.

4. Sf. Grigorie de Nyssa – perspectivă dogmatică și morală

În raport cu întrebările adresate temei de cercetare, viziunea antropologică a Sf. Grigorie de Nyssa confirmă, în cea mai mare parte, percepția teologilor ruși referitoare la noțiunea de demnitate umană axată pe chipul lui Dumnezeu din om. În raport cu posibilitatea pierderii libertății de alegere, a demnității personale și implicit a chipului divin prin intermediul stării de imoralitate, antropologia Sf. Grigorie nu oferă detalii care să confirme această ipoteză. Însă în ciuda lipsei de claritate inițială, viziunea Bisericii Ortodoxe Ruse poate fi acum corect interpretată prin intermediul antropologiei Sf. Grigorie de Nyssa, care afirmă că alegerile imorale nu conduc la distrugerea chipului divin și nici a libertății de alegere. Manifestarea dinamică a chipului divin din natura umană¹ este percepută ca o redescoperire a asemănării în virtute a omului cu Dumnezeu. Această stare spirituală se poate obține prin subordonarea afectelor părții raționale din natura umană, creată pentru o comuniune permanentă cu Dumnezeu cel rațional. Pentru Sf. Grigorie de Nyssa, modelul de virtute oferit de către persoana întrupată a Mântuitorul Hristos reprezintă centrul vieții spirituale și etice a naturii umane și premiza redescoperirii asemănării omului cu Dumnezeu.

5. Pr. Dumitru Stăniloae – perspectivă dogmatică și morală

¹ Prin „dinamism” mă refer la modul în care elementele spirituale ce formează chipul divin din om influențează viața spirituală și morală a fiecărei persoane umane în raport cu ceilalți oameni, cu natura înconjurătoare și cu Dumnezeu.

Pr. Stăniloae nu expune în mod clar elementele care formează chipul lui Dumnezeu din om, pentru că „ultimul mister al persoanei nu-și poate afla expresie în concepte”. În sine, chipul divin din om se referă la toate capacitățile spirituale ale naturii umane, încununate de cunoașterea rațională și de libertatea naturii umane. Pe baza acestor însușiri spirituale, natura umană este invitată să intre într-un dialog veșnic cu Dumnezeu.

Astfel, în percepția pr. Stăniloae, vizibilitatea și claritatea chipului divin din om depinde de participarea naturii umane la viața divină, prin cunoașterea sensurilor divine care stau la baza lumii create și prin folosirea responsabilă a liberului arbitru. În caz contrar, depărtarea de Dumnezeu conduce la o lipsă de vizibilitate cât mai accentuată a chipului, însă nicidecum la o distrugere a acestuia. Prin urmare, viziunea antropologică a pr. Dumitru Stăniloae nu susține posibilitatea pierderii chipului divin, despre care autorul afirmă că nu se poate să dispară nici măcar în cazul morții pentru că „Dumnezeu nu poate lăsa să se piardă vreuna din entitățile purtătoare ale peceții Fiului Său”. O stare de imoralitate persoanei umane conduce la o ambiguitate sau duplicitate a chipului, care poate fi astfel acoperit de *neiubire și dispreț* poate deveni *hidos însă niciodată pierdut*, pentru că Dumnezeu nu mai lasă să dispară oamenii pe care El i-a creat din nimic ca persoane unice, după chipul Cuvântului Său.

Dinamismul chipului divin presupune înțelegerea sensurilor divine pe baza cărora Dumnezeu a creat întreaga creație și, prin aceasta, actualizarea permanentă a comuniunii omului cu Dumnezeu. La nivelul vieții spirituale, manifestarea chipului divin din om presupune, ca și la Sf. Grigorie de Nyssa, imitarea modelului de virtute oferit de către persoana întrupată a Mântuitorului Hristos: “Hristos reprezintă omul așa cum trebuie să fie [...] să fii ca Hristos, asta este ținta vieții omenești”. Acest stadiu al vieții spirituale se întrepătrunde cu stadiul etic al vieții, așa încât, întreaga existență umană, este chemată, în viziunea pr. Stăniloae, la o sfințire autentică și la o comuniune interpersonală neîntreruptă: “Chipul lui Hristos imprimat în noi și transparent prin noi se arată în simțirile, în gândurile, în faptele noastre, în virtuțile noastre, într-un etic înnoit”.

6. O privire de ansamblu asupra temei de cercetare

În această parte a lucrării este trecut în revistă întregul parcurs al cercetării. Metoda de lucru folosită aici se bazează pe reactualizarea viziunii Bisericii Ortodoxe Ruse și pe aspectele care au fost exprimate ambiguu în documentele publicate de către Patriarhia Moscovei între anii 2000-2008. Clarificarea învățaturii ortodoxe referitoare la tema de față este realizată prin oferirea unui răspuns sistematizat la fiecare întrebare adresată cercetării în partea a doua a lucrării.

7. Concluzii finale

Crearea omului de către Dumnezeu și înzestrarea naturii umane cu chipul Său, reprezintă atât pentru Sf. Grigorie de Nyssa cât și pentru pr. Dumitru Stăniloae, cel mai autentic argument în afirmarea demnității persoanei umane. Existența chipului divin poate fi dezvoltată prin intermediul unei vieți morale corespunzătoare sau poate fi întunecată prin intermediul stării de păcat. Dar și în acest caz, motivația reală a demnității umane rămâne relația cu Dumnezeu pe care omul o poate (re)dezvolta în virtutea chipului divin rațional, pe baza căruia păstrează în mod permanent posibilitatea participării la divin, la lumina dumnezeiească, chiar dacă nu o mai vede la fel de clar.

În contextul creării omului de Dumnezeu și al înzestrării cu chipul Său, persoana umană reprezintă cel mai înalt etalon al demnității pe care Creatorul o arată față de întreaga creație. De fapt, chipul lui Dumnezeu din om este chipul Fiului Său, care, spune pr. Stăniloae nu poate lăsa ființa umană să dispară în veci, chiar și când aceasta se află în cea mai joasă stare de păcat. Pe baza acestei realități, se axează și *demnitatea de nedistrus a naturii umane*, pentru că – spune pr. Stăniloae – infinitatea lui Dumnezeu nu va sfârși să i se arate omului și nici nu va lăsa să se piardă vreuna din entitățile purtătoare ale Chipului Fiului Său, chiar dacă aceasta se va arata foarte ștearsă în cei ce duc o viață imorală. Demnitatea naturii umane este motivată de „înrudirea” omului cu Dumnezeu, înrudire care subliniază adâncimea persoanei umane ce-și soarbe infinitatea din infinitatea lui Dumnezeu.²

Ca ideal creștin, asemănarea cu Dumnezeu reprezintă scopul vieții în trup aspect pe care atât Sf. Grigorie de Nyssa și pr. D. Stăniloae îl au în centrul antropologiei lor. Persoana

² Cf. Idem, *Studii de Teologie Dogmatică Ortodoxă*, pp. 161-163.

Mântuitorului Hristos este modelul pe care ambii autori îl oferă întregii omeniri, fără deosebire, spre obținerea desăvârșirii și – conform teologilor ruși – a demnității morale personale. Dar aceste aspecte ale desăvârșirii morale rămân justificate atâta timp cât sunt asociate asemănării cu Dumnezeu și cât timp nu presupun pierderea chipului divin prin lipsa prezenței lor. Dacă în acest punct ortodocșii ruși ar fi accentuat mult mai clar imposibilitatea pierderii chipului divin din natura umană și nu ar fi condiționat demnitatea ontologică a omului de starea sa de moralitate, aportul lor – indiscutabil de mare valoare – ar fi fost mult mai bine receptat.

În același context, consider că posibilitatea de distrugere a liberului arbitru pe baza alegerilor imorale nu se identifică cu ceea ce teologii ruși au dorit să exprime, cu atât mai puțin ceea ce învață în mod real în cadrul credinței ortodoxe pe care o reprezintă. Deși pe baza textului publicat de către Patriarhia Moscovei în anul 2008, dispariția liberului arbitru reprezintă o posibilitate reală de interpretare, totuși ansamblul documentului publicat în acest an nu susține acest lucru. În acest caz, punctul de vedere al Bisericii Ortodoxe Ruse presupune necesitatea stringentă de eliminare a ambiguităților și a neclarităților dogmatice, pentru a putea fi considerat un aport autentic al Bisericii lui Hristos la provocările societății contemporane.

Cuvinte cheie: demnitate, natură umană, libertate, responsabilitate, imagine, chip divin, păcat, mântuire, etică, moralitate, drepturi.

Bibliografie:

Izvoare:

Biblia sau Sfanta Scriptură, tipărită cu aprobarea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, EIBMBOR, București, 2008.

Documente:

Die Ambivalenz der Menscherechte. Missverständnisse der <<Gemeinschaft Evangelischer Kirchen in Europa>>, Institut für Ökumenische Studien, Fribourg, în *Sweizerische Kirchen Zeitung* 177 (2009), pp. 497 – 502.

Die Grundlagen der Lehre der Russischen Orthodoxen Kirche über Würde, Freiheit und die Menschenrechte, Rudolf Uertz, Lars Peter Schmidt (ed.), Konrad Adenauer din Moscova, în anul 2008.

Menschenrechte und christliche Moral, Gemeinschaft Evangelischer Kirchen in Europa (GEKE), *Ökumenische Rundschau* 59 (2010), pp. 423 – 430.

Die Grundlagen der Sozialdoktrin der Russisch – Orthodoxen Kirche. Übersetzung mit Einführung und Kommentar, Josef Thesing, Konstantin Kostjuk, Rudolf Uertz (ed.), 2001, Konrad-Adenauer-Stiftung e. V., Sankt Augustin , 2001.

Freiheit und Verantwortung im Einklang. Zeugnisse für den Aufbruch zu einer neuen Weltgemeinschaft, Barbara Hallensleben, Guido Vergauwen, Klaus Wyrwoll (ed.), Epiphania, Fribourg, 2009.

Literatură patristică:

***Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre feciorie*, trad. de Laura Pătrașcu, EIBMBOR, București 2003.

***Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre facerea omului, Scrieri I*, partea a doua, traducere și note de pr. prof.dr. Teodor Bodogae, Colecția Părinți și Scriitori Bisericești, vol. 30, EIBMBOR, București, 1998.

***Sf. Grigorie de Nyssa, *Cuvânt apologetic la Hexaimeron, Scrieri I*, partea a doua, traducere și note de pr. prof.dr. Teodor Bodogae, Colecția Părinți și Scriitori Bisericești, vol. 30, EIBMBOR, București, 1998.

***Sf. Grigorie de Nyssa, *La Titlurile Psalmilor, Scrieri I*, partea a doua, traducere și note de pr. prof.dr. Teodor Bodogae, Colecția Părinți și Scriitori Bisericești, vol. 30, EIBMBOR, București, 1998.

***Sf. Grigorie de Nyssa, *Omilia la Eclesiast, Scrieri I*, partea a doua, traducere și note de pr. prof.dr. Teodor Bodogae, Colecția Părinți și Scriitori Bisericești, vol. 30, EIBMBOR, București, 1998.

***Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic sau Despre învățământul religios, Scrieri I*, partea a doua, traducere și note de pr. prof.dr. Teodor Bodogae, Colecția Părinți și Scriitori Bisericești, vol. 30, EIBMBOR, București, 1998.

- ***Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet și înviere, Scrieri I*, partea a doua, traducere și note de pr. prof.dr. Teodor Bodogae, Colecția Părinți și Scriitori Bisericești, vol. 30, EIBMBOR, București, 1998.
- ***Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre înțelesul numelui de creștin, Scrieri I*, partea a doua, traducere și note de pr. prof.dr. Teodor Bodogae, Colecția Părinți și Scriitori Bisericești, vol. 30, EIBMBOR, București, 1998.
- ***Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre desăvârșire, Scrieri I*, partea a doua, traducere și note de pr. prof.dr. Teodor Bodogae, Colecția Părinți și Scriitori Bisericești, vol. 30, EIBMBOR, București, 1998.
- ***Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre viața lui Moise, Scrieri I*, partea întâia, traducere de Dumitru Stăniloae și Ioan Buga, Colecția Părinți și Scriitori bisericești, vol. 29, Bartolomeu Anania (ed.), EIBMBOR, București, 1982.
- ***Sf. Grigorie de Nyssa, *Tâlcuire amănunțită la Cântarea Cântărilor, Scrieri I*, partea întâia, traducere de Dumitru Stăniloae și Ioan Buga, Colecția Părinți și Scriitori bisericești, vol. 29, Bartolomeu Anania (ed.), EIBMBOR, București, 1982.
- ***Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre <Fericiri>, Scrieri I*, partea întâia, traducere de Dumitru Stăniloae și Ioan Buga, Colecția Părinți și Scriitori bisericești, vol. 29, Bartolomeu Anania (ed.), EIBMBOR, București, 1982.
- ***Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre Rugăciunea Domnească, Scrieri I*, partea întâia, traducere de Dumitru Stăniloae și Ioan Buga, Colecția Părinți și Scriitori bisericești, vol. 29, Bartolomeu Anania (ed.), EIBMBOR, București, 1982.
- ***Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre rânduiala cea după Dumnezeu (a vieții) și despre nevoința cea adevărată, Scrieri I*, partea întâia, traducere de Dumitru Stăniloae și Ioan Buga, Colecția Părinți și Scriitori bisericești, vol. 29, Bartolomeu Anania (ed.), EIBMBOR, București, 1982.
- ***Sf. Maxim Mărturisitorul, *Ambigua, Tâlcuiri ale unor locuri cu multe și adânci înțelesuri din sfinții Dionisie Areopagitul și Grigorie Teologul*, traducere de pr. prof. Dumitru Stăniloae, Colecția Părinți și Scriitori Bisericești, EIBMBOR, București, 1983.

Comentarii, Studii și Articole:

- BALAS, David L., "Plenitudo Humanitatis: The Unity of Human Nature in the Theology of Gregory of Nyssa", Donald F. Winslow (ed.), *Disciplina Nostra, Essays in Memory of Robert F. Evans*, Philadelphia Patristic Foundation, Ltd., 1979, pp. 115-133.
- BEHR, John, „The Rational Animal: A Rereading of Gregory of Nyssa’s De hominis opificio”, *Journal of Early Christian Studies* 7-2, (1999), pp. 219 – 247.
- BRIA, Ion, “The Creative Vision of Dumitru Stăniloae. An Introduction to his Thought”, *Ecumenical Review*, 1 (1981), pp. 53-59.
- BRUNNER, August, “Gottesbild und Menschenbild”, *Stimmen der Zeit*, 203 (1985), pp. 363-373.
- COCHRANE, Elisabet Agnew, „The Imago Dei and Human Perfection: the Significance of Christology for Gregory of Nyssa’s Understanding of the Human Person”, *The Heythrop Journal*, 50 (2009), pp. 402 – 415.

- COMAN, Ioan G, „Spirit umanist și elemente de antropologie în gândirea patristică”, în *Studii Teologice* 5-6 (1970), pp. 356-367.
- DIHLE, Albrecht, “Das Streben nach Vollkommenheit nach Philon und Gregor von Nyssa”, *Stimuli*, 1996, pp. 329-335.
- GABRIEL, Ingeborg, „Menschenrechte in der ökumenischen Debatte“, *G2W*, 5 (2010), pp. 18-19.
- HELLER, Dagmar, „Menschenrechte, Menschenwürde und sittliche Verantwortung im kirchlichen Dialog zwischen Ost und West“, *Ökumenische Rundschau*, 59 (2010), Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main, pp. 308-329.
- HOPPENBROUWERS, Frans, „The Russian Orthodox Church’s Basic Teaching on Human Dignity, Freedom and Rights of June 2008”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Catholica*, 4 (2009), pp. 15-21.
- KARFIKOVA□, Lenka, “Die Unendlichkeit Gottes und der unendliche Weg des Menschen nach Gregor von Nyssa”, *Sacris Erudiri*, 40 (2001), pp. 47-81.
- KOBUSCH, Theo, “Metaphysik als Lebensform bei Gregor von Nyssa”, *Gregory of Nyssa: Homilies on the Beatitudes; an english Version with commentary and supporting studies; proceedings of the Eighth International Colloquium on Gregory of Nyssa*, Hubertus R. Drobner (ed.), Leiden, Boston, Köln: Brill, 2000, pp. 467-485.
- LADNER, Gerhart B, “The Philosophical Anthropology of Saint Gregory of Nyssa”, *Dumbarton Oaks Papers*, 12 (1958), pp. 59-94.
- MATHWIG, Frank, “Weniger ist mehr. Zur Kritik an der GEKE; Antwort auf die Menschenrechtsgrundsätze der russischen orthodoxen Kirche“, *Sweizerische Kirchen Zeitung* 177 (2009), pp. 563 – 566.
- MATHWIG, Frank, „Menschenrechte und Ökumene. Zur Diskussion zwischen ROK und GEKE“, *G2W*, 37 (2009), pp. 22 – 24.
- METTINGER, Tryggve, “The study of the Gottesbild: problems and suggestions”, *Svensk exegetisk årsbok*, 54 (1989), pp. 135-145.
- MUCKLE, Klaas, A. S., “The Doctrine of Gregory of Nyssa on Man as the Image of God” (Book Review) *Theological Studies* 8, (1974), pp. 324-327.
- NEESER, Daniel, „The World: Gift of God and Scene of Humanity’s Response. Aspects of the Thought of Father Dumitru Stăniloae”, *The Ecumenical Review*, 1 (1981), pp. 273- 278.
- OLIVER, Simon, „The Sweet Delight of Virtue and Grace in Aquina’s Ethics”, *International Journal of Systematic Theology*, 1 (2005), pp. 52-71.
- PAVEL, Constantin, „Influența păcatului nostru asupra semenilor”, în *Ortodoxia*, 2 (1959), pp. 265-279.
- POCHOSHAJEW, Igor, “Der Mensch als Selbstaufgabe“, *Byzantinische Zeitschrift*, 2 (2005), I. Abteilung, pp. 477-478.
- PREDA, Radu, „Documentul teologic rus despre Drepturile Omului (2008). Receptio și controversă”, Universitatea Babeș Bolyai, Facultatea de Teologie Ortodoxă, în *Anuar XIII* (2010), Renașterea, Cluj-Napoca, 2011, 299-333.
- PREDA, Radu, „Ortodoxia și drepturile omului. Aspecte social-politice”, în *Anuarul facultății de Teologie Ortodoxă, din cadrul universității Babeș Bolyai din Cluj*, 11 (2007-2008), Cluj, 2009, pp. 196-214.

- RĂDUCĂ, Vasile, „De la drepturile omului la drepturile religioase”, în *Studii Teologice* 1-2 (2000), pp. 59-71.
- ROBB-DOVER, Kristina, “Gregory of Nyssa’s Perpetual Progress”, *Theology Today*, 65 (2008), pp. 213-225.
- ROBINSON, Alfred J., NESTLER, Eric J., „Transcriptional and Epigenetic Mechanisms of Addiction”, *Nature Reviews, Neuroscience*, 12 (2011), pp. 623-637.
- SCARBOROUGH, Jason M, “Asceticism as ideology: Gregory of Nyssa's "De virginitate", *Union Seminary quarterly review*, 57 (2003), pp. 131-150.
- SHISHOVA, Marina, „Geistliche und politische Dimensionen des Verständnisses von Würde, Freiheit und Menschenrechte in der Russisch-Orthodoxen Kirche“, *Ökumenische Rundschau*, 59 (2010), pp. 330-345.
- SIEBEN, Hermann J, “Die Vita Moisis (2) des Gregor von Nyssa - ein geistlicher Wegweiser: Aufbau und Hauptthemen”, *Theologie und Philosophie*, 70 (1995), pp. 494-525.
- SIEBEN, Hermann J., „Die Vita Moisis des Gregor von Nyssa - ein geistlicher Wegweiser“, *Theologie und Philosophie*, 70 (1995), pp. 516-534.
- SMITH, J. Warren, “The Body of Paradise and the Body of Resurrection: Gender and the Angelic Life in Gregory of Nyssa’s „De hominis opificio,” *The Harvard Theological Review*, 2 (2006), pp. 207-228.
- STAN, Nicolae Răzvan, “Human Person as a Being Created in the Image of God and as the Image of the Son: The Orthodox Christian Perspective”, *International Journal of Orthodox Theology* 2-3 (2011), pp. 120-143
- STAN, Nicolae Răzvan, „The Relation between human dignity and human rights in the orthodox perspective”, în *Studii Teologice*, 2 (2008), pp. 35-71.
- STĂNILOAE, Dumitru, “Antropologia ortodoxă. Comentarii asupra stării primordiale a omului”, *Anuarul Academiei teologice <Andreiane>*, Sibiu, 16 (1940), pp. 5-21.
- STĂNILOAE, Dumitru, “Desăvârșirea noastră în Hristos după învățătura Bisericii Ortodoxe”, în *Mitrolopia Olteniei*, 1-2, (1980), pp. 76-111, nr. 3-6 (1980), pp. 402-426 și nr. 1-3 (1981), pp. 95 -104.
- STĂNILOAE, Dumitru, “Elemente de antropologie ortodoxă”, în *Prinos închinat înalt Prea Sfințitului Nicodim, Patriarhul României*, București, 1946, pp. 236-243.
- STĂNILOAE, Dumitru, “Învățătura ortodoxă despre mântuire și concluziile ce rezultă din ea pentru slujirea creștină în lume”, în *Ortodoxia*, 2 (1972), pp. 195-212.
- STĂNILOAE, Dumitru, “Note pe marginea unei cărți de antropologie ortodoxă”, în *Ortodoxia*, 1 (1988), pp. 148-156.
- STĂNILOAE, Dumitru, “Persoană și individ – două entități diferite”, în *Studii Teologice*, 5-6 (1993), pp. 45-47.
- STĂNILOAE, Dumitru, “Starea primordială a omului în cele trei confesiuni”, *Ortodoxia*, 3 (1956), pp. 323-357.
- STĂNILOAE, Dumitru, „Biserica în sensul de locaș și de largă comuniune cu Hristos”, în *Ortodoxia*, 3 (1982), pp. 336-346.
- STĂNILOAE, Dumitru, „Chipul lui Hristos în Biserica răsăriteană: Iisus Hristos, darul și cuvântul suprem al Lui Dumnezeu”, în *Ortodoxia*, 1 (1973), pp. 5-17.
- STĂNILOAE, Dumitru, „Comunitate prin iubire”, *Ortodoxia* 1 (1963), pp. 52-70 .
- STĂNILOAE, Dumitru, „Creația ca dar și tainele Bisericii”, în *Ortodoxia*, 1 (1976), pp. 10-29.

- STĂNILOAE, Dumitru, „Dinamica Creației în Biserică”, în *Ortodoxia* 3-4 (1977), pp. 281-291.
- STĂNILOAE, Dumitru, „Doctrina ortodoxă și catolică despre păcatul strămoșesc”, în *Ortodoxia*, 1 (1957), pp. 3-35
- STĂNILOAE, Dumitru, „Dumnezeu este lumină”, în *Ortodoxia* 1 (1974), pp. 70-96.
- STĂNILOAE, Dumitru, „Realitatea tainică a Bisericii”, în *Ortodoxia* 3 (1984), pp. 415-420.
- STĂNILOAE, Dumitru, „Responsabilitatea creștină”, în *Ortodoxia* 2 (1970), pp. 181-191.
- STĂNILOAE, Dumitru, „Sfânta Treime și creația lumii din nimic în timp”, în *Mitropolia Olteniei*, 2 (1987), pp. 41-69 și 3 (1987) pp. 28-47.
- STĂNILOAE, Dumitru, „Sfânta Treime, structura supremei iubiri”, în *Studii Teologice*, 5-6 (1970), pp. 333-356
- STĂNILOAE, Dumitru, „Sinteză eclesiologică”, în *Studii Teologice* 5-6 (1955), pp. 267-284.
- STANILOAE, Dumitru, Câteva trăsături caracteristice ale Ortodoxiei”, în *Mitropolia Olteniei*, 7-8 (1970), pp. 730-742.
- STĂNILOAE, Dumitru, Transparența Bisericii în viața sacramentală”, în *Ortodoxia* 4 (1970), pp. 501-516.
- STRICKER, Gerd, Orthodoxe Kirche und russischer Staat, *G2W*, 1 (2011), pp. 20-23.
- TOBLER, Stefan, „Menschenrechte als kirchentrennender Faktor?“, *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 107 (2010), pp. 325 -347.
- TOBLER, Stefan, „Rezeption und Bedeutung der Menschenrechtsidee in der evangelischen Kirche“, *Ökumenische Rundschau* 3 / 2010, pp. 388-402.
- UNGUREANU, Ionel, “Starea constitutivă în antropologia Ortodoxă și înțelegerea ei raportată la manifestarea socială”, în *Ortodoxia*, nr. 3-4 (2001), pp. 117-129.
- UTHEMANN, Karl H., “Gregor von Nyssa, "De beatitudinibus", oratio 6: "Selig, die reinen Herzens sind, denn sie werden Gott schauen" (Mt 5,8)”, *Homilies on the Beatitudes, an English version with supporting Studies: proceedings of the Eight International Colloquim on Gregory of Nyssa*, Paderborn, 14-18 September 1998, Hubertus R. Drobner and Albert Viciano (ed.), Leiden, Boston, Köln: Brill, 2000, pp. 185-227.
- VLETSIS, Athanasios, „Die letzte Bastion einer byzantinischen „Symphonie“?, *Ökumenische Rundschau*, 59 (2010), pp. 346-362.
- WASMUTH, Jennifer, „Die Russische Orthodoxe Kirche und die Menschenrechte”, *G2W*, 5 (2010), pp. 12-14.
- WITHNEY, William B., GREEN, Joel B., „Body, Soul and Human Life: The Nature of Humanity in the Bible”. Grand Rapids: Baker Academic / Milton Keynes: Paternoster Press, 2008 (book review), *International Journal of Systematic Theology*, Blackwell Publishing Ltd., 2011, pp. 368-371.
- WOLBERT, Werner, „Christentum und Menschenrechte im Konflikt? Zur Diskussion um die russisch-orthodoxe Erklärung zu den Menschenrechten“, *Ökumenische Rundschau*, 59 (2010), pp. 363-377.
- YOUNG, Frances M, „Adam and Anthropos: A Study of the Interaction of Science and the Bible in Two Anthropological Treatises of the Fourth Century”, *Vigiliae Christianae*, 2 (1983), pp. 110-140.

- ZĂGREAN, Ioan, „Creștinismul și drepturile fundamentale ale omului”, în *Studii Teologice* 3-4 (1952), pp. 134-141.
- ZWAHLEN, Regula M., „Gedanken zur christlichen Menschenrechtsdebatte“, *G2W*, 5 (2010), pp. 15-17.

Lucrări:

- BALAS, David L., *Methousia Theou, Mans participation in Gods perfection according to saint Gregory of Nyssa*, Rome, 1966.
- BARTOȘ, Emil, *Conceptul de îndumnezeire în teologia lui Dumitru Stăniloae*, Editura Creștină, Oradea, 2006.
- BIELAWSKI, Maciej, *Părintele Dumitru Stăniloae, o viziune filocalică despre lume*, traducere și cuvânt înainte: diac. Ioan I. Ică, jr., ed. Deisis, Sibiu, 1998.
- BRIA, Ion, *Spațiul nemuririi sau Eternizarea umanului în Dumnezeu*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1994.
- BRÜNING, Alfons, VAN DER ZWEERDE, Evert (ed.), *Orthodox Christianity and Human Rights*, Peeters Publishers, Leuven, 2012.
- CARAGIU, Florin, *Antropologia iconică reflectată în opera Părintelui Dumitru Stăniloae*, Sophia, București, 2008.
- DUMITRESCU, Sorin (ed.), *7 Dimineți cu părintele Stăniloae, convorbiri realizate de Sorin Dumitrescu*, Anastasia, București, [s.a].
- GABRIEL, Ingeborg (ed.), *Politik und Theologie in Europa. Perspektiven ökumenischer Sozialethik*, Matthias-Grünwald, Ostfildern, 2008.
- GABRIEL, Ingeborg, *Perspektiven ökumenischer Sozialethik*, Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz, 2005.
- GIOSANU, Joachim, *La déification de l'homme d'après la pensée du Père Dumitru Stăniloae*. Trinitas, Iași, 2003.
- HENKEL, Jürgen, *Îndumnezeire și etică a iubirii în opera pr. Dumitru Stăniloae*, trad. diac. Ioan I. Ică jr, ed. Deisis, 2006.
- ICĂ, Ioan I. jr, *Persoană și Comuniune: Prinosis de cinstire părintelui profesor academician Dumitru Stăniloae la împlinirea vârstei de 90 de ani*, sub îngrijirea diac. asist., Sibiu, 1993.
- ICĂ, Ioan Jr., MARANI, Germano (ed.), *Gândirea Socială a Bisericii. Fundamente, documente, analize, perspective*, ed. Deisis, Sibiu, 2002.
- KONSTANTINOU, Evangelos G., *Die Tugendlehre Gergors von Nyssa im Verhältnis zu der Antik-Philosophischen und Judisch-Christlichen Tradition*, Augustinus-Verlag, Würzburg, 1966.
- LEUENBERGER-WENGER, Sandra, *Ethik und christliche Identität bei Gregor von Nyssa*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2008.
- MASPERO, Giulio, *Trinity and Man. Gregory of Nyssa's ad Ablabium*, Brill, Leiden, Boston, 2007.
- MORESCHINI, Claudio, *Istoria filosofiei patristice*, trad. de Alexandra Cheșcu, Mihai-Silviu Chirilă și Doina Cernica, Ed. Polirom, Iași, 2009.
- MORESCHINI, Claudio, *Istoria filosofiei patristice*, trad. de Alexandra Cheșcu, Mihai-Silviu Chirilă și Doina Cernica, Ed. Polirom, Iași, 2009 (recenzie), IOAN, Ovidiu,

- Revista Ecumenică Sibiu (RES)*, ed. Universității Lucian Blaga, Sibiu, 2 (2010), pp. 221-225.
- MOȘOIU, Nicolae, *Taina prezenței lui Dumnezeu în viața umană. Viziunea creatoare a părintelui profesor Dumitru Stăniloae*, Ed. Paralela 45, 2000.
- RĂDUCĂ, Vasile, *Antropologia Sf. Grigorie de Nyssa*, Editura Institutului Biblic și de Misiunea al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996.
- ROGOBETE, Silviu Eugen, *O Ontologie a iubirii. Subiect și Realitate Personală supremă în gândirea teologică a părintelui Dumitru Stăniloae*. Cuvânt înainte de IPS Nicolae, Mitropolitul Banatului, Polirom, Iași, 2001.
- STAN, Nicolae Răzvan, *Antropologia din perspectivă hristologică, Bazele doctrinare ale vieții duhovnicești*, (teză de doctorat, în cadrul Universității „Ovidius” din Constanța, 2007), Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2007.
- STAN, Nicolae, Răzvan (ed.), *Biserica Ortodoxă și drepturile omului: paradigme, fundamente și implicații*, Universul Juridic, București, 2010.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe*, EIBMBOR, București, 2002.
- STĂNILOAE, Dumitru, BEAUREGARD, M.-A. Costa de, *Mică dogmatică vorbită; dialoguri la Cernica*, Ed. Deisis, Sibiu, 2007.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*, Mitropolia Olteniei, Craiova, 1987.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, Editura Omniscop, Craiova, 1993.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Iisus Hristos, lumina lumii și îndumnezeitorul omului*, Ed. Anastasia, [s. l.], 1993.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Iubirea Creștină*, selecția textelor și postfață de Sandu Frunză, ed. Porto-Franco, Galați, 1993.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Națiune și creștinism*, ed. Elion, București, 2003.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Ortodoxie și românism*, ed. Tiparul tipografiei arhiedecezane, Sibiu, 1939.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Spiritualitate și comuniune în liturghia ortodoxă*, EIBMBOR, București, 2004.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Studii de Teologie Dogmatică Ortodoxă*, Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1990.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, I, ediția a II-a, EIBMBOR, București, 1996.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, II, ediția a II-a, EIBMBOR, București, 1997.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Trăirea lui Dumnezeu în Ortodoxie*, ed. Dacia, Cluj, 1991.
- STRECK, Martin, *Das schönste Gut. Der menschliche Wille bei Nemesius von Emesa und Gregor von Nyssa*, Göttingen, 2005.
- TOMA, Stefan Lucian, *Tradiție și actualitate la pr. Dumitru Stăniloae*, Ed. Agnos, Sibiu, 2008.
- VOLP, Ulrich, *Die Würde des Menschen. Ein Beitrag zur Anthropologie in der Alten Kirche*, Supplements to Vigiliae Christianae, vol. 81, Brill, Leiden, Boston, Brill, 2006.

- VOLP, Ulrich, *Die Würde des Menschen. Ein Beitrag zur Anthropologie in der Alten Kirche*, Supplements to Vigiliae Christianae, vol. 81, Brill, Leiden, Boston, Brill, 2006 (recenzie), MOCANU, Ciprian, *Revista Ecumenică Sibiu (RES)*, ed. Universităţii Lucian Blaga, Sibiu, 2 (2010), pp. 225-226
- ZACHHUBER, Johannes, *Human nature in Gregory of Nyssa. Philosophical background and theological significance*, Leiden, 2000.

Lexicoane:

- MANN, Friedhelm (ed.), *Lexicon Gregorianum. Wörterbuch zu den Schriften Gregors von Nyssa*, Band III, Brill, Leiden, Boston, Köln, 2001.
- MANN, Friedhelm (ed.), *Lexicon Gregorianum. Wörterbuch zu den Schriften Gregors von Nyssa*, Band VI, Brill, Leiden, Boston, Köln, 2007.
- MATEO-SECO, Lucas Francisco, MASPERO, Giulio (ed.), *The Brill Dictionary of Gregory of Nyssa*, trad. Seth Cherney, Supplements to Vigiliae Christianae, vol. 99, Brill, Leiden, Boston, 2010.
- MÜLLER, Gerhard (ed.), *Theologische Realenzyklopädie*, Walter de Gruyter, Berlin, 14. Band, New York, 1993.